

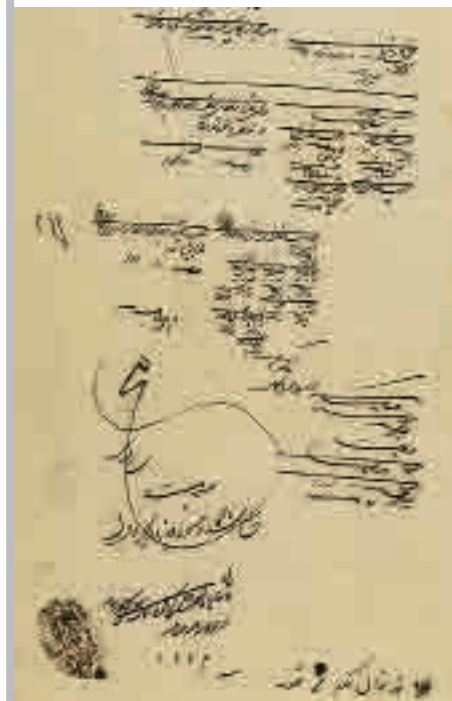
مشاغل هنری موجود در اسناد تعمیرات آستان قدس رضوی

اعظم نظرکرده*

چکیده

با نگاهی به اسناد تعمیرات حرم مطهر و اماکن متبرکه رضوی به اطلاعاتی در مورد مشاغل، نام اشخاص مرتبط با این تعمیرات، میزان اجرت و شغل آنان، مکان‌های تعمیر شده و مصالح به کار گرفته شده برمی‌خوریم. اسناد مربوط به مشاغلی مانند سرکاردار عمارات، بنا، بیلدار، فعله، عمله، کاشی‌تراش، کاشی‌پز، سنگ‌تراش، معمار، معمارباشی، گچ‌بر، مشرف تعمیرات، نقاش، کاشی‌کار و ناظر تعمیرات تقریباً در هر سه دوره تاریخی صفویه، افشاریه و قاجاریه درآرشیو مدیریت اموراسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی یافت می‌شود. اینها، مشاغل عمومی مربوط به تعمیرات و ساخت و سازهای حرم مطهر امام رضا(ع) هستند. طراح کاشی، کتیبه‌نویس، معرق‌تراش و نقاش زرگر از جمله مشاغل ویژه و هنرمندان یاد شده در این اسناد هستند. در این پژوهش سعی می‌کنیم به معرفی اسنادی که در آنها از کارکنان صاحب مشاغل هنری یاد شده نام و نشانی آمده، بپردازیم.

کلیدواژه‌ها: نقاش زرگر، طراح کاشی، معرق‌تراش، کتیبه‌نویس، اسناد تعمیرات

* کارشناس ارشد تاریخ و کارشناس نمایه‌سازی اسناد سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی
nazarkardeh87@yahoo.com

مقدمه:

نقاش زرگر:

در مجموع بیش از ۵۰۰۰ سندی که در ارتباط با تعمیرات، ساخت و ساز و تکمیل اماکن متبرکه رضوی در حرم امام رضا(ع) در مدیریت اسناد آستان قدس موجود است و بیشتر آنها جنبه مالی دارند و عمدتاً مربوط به پرداخت هزینه‌های انجام شده در مورد مواجب، اجرت، دفاتر توجیهات و مقررات، استیفانامچه‌ها، طومارهای تعمیرات، دفاتر اوارجه و قبض‌های وصول است. حدود ۳۰۰ سند درمورد مشاغل هنری مانند طراح کاشی، کتیبه‌نویس، معرق‌تراش و نقاش زرگر است. اندازه اسناد معمولاً در قطع خشتی است. کاغذ اسناد دوره صفویه و افشاریه از کاغذ کشمیری و در دوره قاجار از نوع فرنگی است. اسنادی که مربوط به برات‌هاست در قطع بزرگتر و با کاغذ مرغوب‌تر و احتمالاً از نوع کاغذهای سفید است. در میان اسناد، خط دیوانی و سیاق چیرگی غالب دارد. قبض‌های وصول کوچک‌ترین و طومارها بزرگ‌ترین قطع را دارند. قطع سایر اسناد به خصوص استیفانامچه‌ها تقریباً به یک اندازه است. اما نکته مهم در مورد اسناد این است که تقریباً تمامی آنها دارای سال هستند. با بررسی اسناد مربوط به تعمیرات، مشاغل ویژه‌ای چون نقاش زرگر، میزان حقوق و اینکه پرداخت این حقوق به چه صورتی و از چه منبعی صورت می‌گرفته است مشخص می‌شود. «فرد» در اصطلاح دیوانی ورقه‌ای بوده که منشیان و مستوفیان دیوان، سواد فرمان‌ها، احکام و جمع و خرج دولت و ایالات و ولایات را با آن می‌نوشتند. فرد در اسناد آستان قدس تحت عنوان صورت جمع و خرج یا مجمل جمع و خرج آستانه مقدسه آمده است. در اسنادی که به فرد مشهورند و غالباً به صورت برگه‌های مفرد که تمام هزینه‌ها در همان یک برگ نوشته می‌شد و ارتباط خاصی با اسناد دیگر نداشت، معمولاً هزینه‌های مربوط به تعمیرات جزئی نقاط مختلف حرم آمده است که عمده این تعمیرات، گچ‌کاری، کاشی‌کاری، تعویض کاشی‌های شکسته و کهنه با کاشی‌های نو و مرمت کتیبه‌های آسیب دیده است. نکته مهم در مورد این دسته از اسناد آن است که مشاغل مربوط به تعمیرات و پرداخت اجرت هنرمندان انجام آن، مانند معرق‌تراش، طراح کاغذ برای معرق‌کاری، گچ‌بری و سنگفرش قسمت‌های مختلف، به صورت جزئی و ریز در این اسناد ذکر شده است. بیشتر این اسناد با سربرگ صورت جمع و خرج و یا مجمل جمع و خرج سرکار آستانه مقدسه تنظیم شده است.

ساختارنقاشی‌های روی دیوار به این شکل است که ابتدا جایی را به عنوان تکیه‌گاه که لایه‌ای از آجر یا خشت و نسبت به اهمیت بنا متغیر است، به عنوان سازه اصلی نقاشی در نظر می‌گیرند، روی آن را لایه‌ای از ملات کاه‌گل می‌کشند، سپس آستر را روی سطح تکیه‌گاه می‌آورند و برای مسطح کردن سطح اولیه و مناسب برای اجرای لایه‌های بعدی به‌کار می‌گیرند. در این لایه براساس نمونه‌ها، از آستر گلی یا گچی همراه با مواد افزودنی استفاده می‌شود. گچ لایه آستر، گچ تیز است و ضخامت آن بسته به تکیه‌گاه و مصالح سازه متغیر. سپس لایه زمینه یا بستر گچی که معمولاً به صورت کشته اجرا می‌شود را درست می‌کنند. بعد از آن، یک لایه با نام زیرکار که قشر بسیار نازکی است از محلول رقیق سریشم، صمغ عربی یا شیرۀ انگور و کتیرا درست می‌کنند. مصرف کتیرا و شکر برای بوم کردن سطح دیوار بیش از سایر مواد است؛ زیرا کتیرا کمتر در آب حل می‌شود و ضرر کمتری برای سطح گچی دارد. مواد بوم‌سازی با ماده‌ای رنگی مخلوط می‌شود و لایه تدارکاتی به وجود می‌آورد. ضخامت این لایه بسیار ناچیز است و این همان لایه تدارکاتی قرمز است که در دوره صفویه معمول بوده است. لایه بوم‌کننده سطح مناسبی برای نقاشی به وجود می‌آورد و کار با قلم‌مو را تسهیل می‌کند و به سبب کاهش میزان جذب و ایجاد پیوند بین لایه رنگ و تکیه‌گاه، به حفظ جلا و شفافیت رنگ کمک می‌کند. لایه رنگ شامل رنگ‌های پوششی و مخلوطی است: بست (صمغ یا چسب مانند صمغ عربی، کتیرا، روغن بزرک یا زرده تخم مرغ) رنگدانه‌های معدنی یا گیاهی و مواد افزودنی و حلال، همچنین به‌کارگیری رنگ طلا در شکل پودری و ورق اکلیلی (طلای فرنگی) (علیزاده، ۱۳۷۸:۹۱).

مرحوم دکتر ایرج افشار در مقاله‌ای با عنوان «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزارت دارایی» در مجله فرهنگ ایران زمین در سال ۱۳۳۷ شماره ۶ در صفحات ۱۳ و ۱۴ مقاله به توصیف «کتابچه تاریخ اصفهان» پرداخته و می‌گوید: این کتاب جغرافیای شهر اصفهان، جبال، قنوات، رودها و... است. در فصل اول در توصیف بلده اصفهان در نمره ۲۰ تحت عنوان وصف انواع اصناف خلایق از ۱۹۹ «نوع» سخن می‌رود که شغل ۸۷ آن با عنوان «نقاش زرگر» توجه را برمی‌انگیزد. همچنین مرحوم باستانی پاریزی در مقاله «بینوایان در وطن غربی (۱)» در مجله بخارا (شماره ۱، مورخ مرداد ۱۳۷۷، ص. ۱۲۷) در شرح وقایع

سال ۱۲۸۴ق. در خصوص روانه داشتن بعضی متعلمین (دانشجویان) به پاریس و درجات ترقی که در بلاد اروپایی کسب کرده‌اند می‌نویسد: عباسقلی خان فارغ‌التحصیل پولی (پلی) تکنیک و مهندسی نظام ۹ سال درس خوانده بود؛ میرزاهمدی خان در فن طراحی و نقشه‌ عمارت، آقاعلی اکبرخان زبان فرانسه و نقاشی آموخته، میرزا احمد ولد میرزا محمدحسین طبیب گروسی، همشهری امیرنظام، پنج سال به صنعت نقاش زرگری و مرصع‌سازی مشغول و مهارتی حاصل کرده بود...»

و نیز، نورالدین چهاردهی درمجله وحید درمقاله‌ای تحت عنوان «سلسله نعمت‌اللهی مونس علی شاهی» صفحه ۵۲۸ می‌نویسد: منورعلیشاه فرزندحاج علی آقا وفاعلی‌شاه را به جانشینی خود منصوب نمود. حاج آقا محمد افراد مفصله الاسامی زیر را اجازه ارشاد داد:

۱- آقامحمدهادی اصفهانی (هادی علی)

۲- حاج آقابزرگ کرمانشاهی

۳- آقامحمدحسن نقاش زرگراصفهانی (صامت علی)...

احتمالاً با توجه به سال‌های اسنادی که در آرشیو مدیریت اسناد سازمان کتابخانه‌های آستان قدس رضوی از محمدحسن نقاش زرگر حرم رضوی موجود است با این شخص مطابقت داشته باشد.

در مجموعه آرشیو مدیریت اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی ۱۱ سند در مورد نقاش زرگر موجود است که اولین سند مربوط به سال ۱۲۶۷ق. است. نقاشی‌های زیبای رواق‌های دارالحفاظ (سند ۳۵۱۱۸/۶)، دارالسیاده (سند ۳۷۰۲۹/۸) و دارالسعادة (سند ۴۲۶۶۲/۱) و سایر قسمت‌های اماکن نزدیک به روضه منوره حضرت (رضاع) به خصوص طاق بالاسر مبارک (سند ۳۸۱۲۳/۳) و شاهکارهای طرح‌های ختائی، اسلیمی و ترنج‌های ایوان‌ها و شمسه‌های شنجرف مسجد بالاسر مبارک به دست هنرمند استادان نقاش سپرده شده است. نقش‌های ظریف و طرح‌های منقش و سبک‌های استادانه‌ای که عطر معرفت و معنویت را در فضای حرم می‌پراکند. (سند ۳۷۰۱۲/۳)

یکی از نقاشانی که در این اسناد بسیار از وی نام برده شده است. محمد صالح بیک نقاش (سند ۳۶۸۸۷/۱۰) در دوره افشاریه است. اما میرزا محمدباقر نقاش‌باشی در دوره قاجاریه و از نقاشان معروف و باتجربه مجموعه حرم رضوی، یکی از افرادی است که در اسناد به نام وی بسیار برخورد می‌کنیم. (سند ۲۱۱۶۵/۹۳)

نکته قابل ملاحظه در اسناد تعمیرات دوره افشاریه

وجود اصطلاحات نقاشی هنری است. با بررسی‌های انجام شده احتمال این امر وجود دارد که غلبه سبک‌های هنری در نقاشی، تذهیب و همچنین تزیینات قسمت‌های مختلف اماکن متبرکه به این دلیل باشد که نادر پس از جنگ کرنال و فتح دهلی هنگام بازگشت علاوه بر اشیای نفیس و جواهرات و... شماری از معماران، نجاران، خاتم‌بندان، دروگران و نقاشان را که در کسب خود یکتا بودند از هر صنف انتخاب کرده و خرج کافی به هریک داده و ایشان را روانه ایران و به خصوص پایتخت خود یعنی مشهد ساخت (محمدشفیق تهرانی، ۱۳۶۹، ۳۵۴). ظاهراً نادر با این کار می‌خواستسته توسط هنرمندانی که در زمینه‌های مختلف فعالیت داشتند، نام خود را در مجموعه‌های معماری مختلف از جمله کاخ خورشید و حرم مطهر رضوی به ثبت برساند (آژند: ۸۲). از جمله افرادی که چهره‌ای برجسته در نقاشی بود، میرزا محمدباقر نقاش‌باشی است که در اکثر اسناد نقاشی‌های رواق دارالسیاده و قسمت‌های مختلف اماکن متبرکه نام وی به‌وفور آمده است و سبک نقاشی هنری در اغلب این سندها غالب است (سند ۲۱۱۶۵/۹۳). چنین می‌نماید که دامنه فعالیت استاد محمدباقر تا زمان فتحعلیشاه کشیده شده است.

به موجب رقمی به سال ۱۱۵۶ق. نقاشی درون گنبد مطهر طی استیفانامچه‌ای به معمارباشی سرکار خاصه شریفه از حاصل ضریح مقدس سپرده و تأکید شده است که وجوه این تعمیر توسط ابواب جمعان عمال سرکار دیوان بازیافت گردد. (سند ۳۷۰۱۳/۳) نقاشی ترنج‌های دور گنبد مطهر به سال ۱۱۶۰ق.، ۱۴ تومان و ۳۰۰ دینار هزینه دربر داشته است (سند ۳۷۱۱۳/۲) اکثر این نقاشی‌ها آمیخته با طلاست که حکایت از این امر دارد، نقاشی که این هنربدیع را آفریده قطعاً زرگری نیز می‌دانسته تا بتواند رنگ‌های لاجورد، شنجرف و طلاپی را باورقه‌های طلای فرنگی درهم بیامیزد و نقش عشق خلق نماید. رواق دارالسعادة از جمله مکان‌های بسیار زیبایی از منظر نقاشی و کاشی‌کاری در مجموعه حرم رضوی است که به سال ۱۲۷۲ق. به خاطر خلق آثار هنری نقاشی آن به مشهدی عباس، ملاحبیب‌الله، میرزا لطف‌الله و محمدحسن نقاشان زرگر آن انعام اعطا شده است. (سند ۳۹۷۴۸/۱)

سند ۳۹۶۷۷/۲

هو

سررشته معاملات سرکار فیض آثار

سنه توشقان ٹیل

توجیه _____ هات

ومق _____ ررات

بروات _____

قیمت میخ مروارید و غیره

۱۵ تومان و ۹۰۰۰ دینار

قیمت میخ مروارید اجرت نقاش زرگر از بابت
اجرت نوشتن کتیبه‌ها ۱۰۴۲ عدد هر ۱۰۰۰ عدد
کتیبه‌های منبت ۴ عدد ۵۰۰۰ دینار
۶۵ سیر ۹ تومان و ۳۰۰۰ دینار ۶ تومان
۳۷ تومان و ۶۲۵۰ دینار
شهر رجب المرجب ۱۲۷۱

سند ۲۹۲۳۹/۲۹

هو

مبلغ سی تومان رایج خزانه از بابت انعام یکعدد
قندیل طلای مرصع که در سنه ماضیه توشقان ٹیل
سنه ۱۲۷۲ داعی محمدحسن نقاش زرگر بجهت سرکار
فیض آثار ساخته ام بتوسط کارکنان سرکار فیض آثار
واصل و عاید داعی محمدحسن گردید چنانچه
قبض دیگر از بابت انعام قندیل مذکور ابراز شود
بی‌وجه است بتاریخ ۲۵ شهر شعبان المعظم ۱۲۷۲
سجع مهر بیضی شکل: {عبده الراجی محمدحسن ۱۲۷۰}
حاشیه سمت راست بالای سند:

{برات سند خرج صادر شد ولی (ناخوانا) این شخص را
آقامحمدحسن باید بدهد}

سجع مهر مربع شکل: {عبده محمدجعفر بن عبدالحی
الرضوی؟}

{خیرالحاج حاجی کلبعلی ده روزه روزی ۳ تومان
تقسیم بدهد ۲۵ شهر شعبان المعظم و برات صادر نماید}

طراح کاشی:

برای کاشی‌کاری هر بنا، باید ابتدا طرحی تهیه شود که
طبق آن طرح، هرکشی (تقسیم‌بندی) روی سطح مورد نظر
انجام می‌شود. با عمل هرکشی ابعاد کاشی‌ها مشخص
می‌شود و طبق آن اندازه‌ها، طرحی کشیده می‌شود که
مجموعه زیبایی را به دنبال دارد (سند ۳۷۰۲۹/۱۰). طراحی

به سبک قدیم و سنتی آن همان است که امروزه به سبک
اسلیمی ختایی، هفت‌رنگی، معرق و گره وجود دارد و
اسلیمی ختایی بیشترین کاربرد را دارد (سند ۳۷۱۱۳/۱).
شخصی که طراحی کاشی و آماده سازی طرح را برای
انجام کار به عهده دارد یکی از افراد با شغل کاربردی و
مهم در مجموعه حرم رضوی است که در اسناد از وی با
نام «طراح کاشی» نام برده شده است (سند ۳۲۸۸۷/۴).

معرق تراش:

اما معرق تراشی یکی از پرزحمت‌ترین و هنرمندانه‌ترین
نوع کاشی‌کاری است (سند ۳۷۰۵۳/۲۳). در این طریق
نخست معرق تراش تعدادی کاشی الوان ساده را کنار
دستش می‌گذارد سپس از روی نقشه و طرح کاشی‌کاری
اصلی اجزای گل‌ها و خطوط و اشکال هر رنگ را جدا جدا
از مقوا می‌برد و روی کاشی‌های همان رنگ می‌گذارد و
دورش را با تیشه و سوهان می‌تراشد تا به همان اندازه
و همان شکل دربیاید سپس این قطعه‌های گوناگون و
الوان را روی دیوار یا دور گنبد کنار هم می‌چسباند و از
مجموعه آنها یک کتیبه یا منظره جالب توجه و هنرمندانه
پدید می‌آورد (بقیعی: ۲۰۷). در مجموعه حرم رضوی
که بیشتر کاشی‌کاری‌های آن از نوع معرق تراشی است
این هنر به سبک بسیار زیبایی پیاده شده است (سند
۳۶۹۰۴/۲).

استفاده از کاشی در قسمت‌های مختلف حرم رضوی،
در دوره صفویه، جزو مصالح برتر است حتی دور گنبد
مطهر و ساقه گنبد نیز زمانی از کاشی استفاده شده و
نوع کاشی استفاده شده نیز عمدتاً کاشی نره و معرق
است. (سازمان کتابخانه‌ها، سند ۳۲۶۴۰/۱) تمام صحن
مسجد گوهرشاد پوشیده از کاشی معرق است، در مسجد
گوهرشاد بیشترین تزیینات با کاشی‌های هفت‌رنگ و
معرق دیده می‌شود. تزیینات کاشی‌کاری لاجوردی گنبد،
انسان را رو به ملکوت برده و لذت پرواز را القا می‌کند.
(سند ۶۳۸۱۷/۴) از کاشی معرق در روزنامه‌های تعمیرات
و برات‌های پرداخت مواجب کارکنان تعمیرات بابت
تعمیر مسجد بالاسر مبارک، مسجد ریاض (مسجد زنانه)
و صفة شاه طهماسب در صحن عتیق به سال ۱۳۱۳ ق. در
سند ۱۳۱۵۴/۹ و سال ۱۳۰۵ ق. در سند ۶۳۸۱۷/۴۰ یاد شده
است. در اسناد تعمیرات اماکن متبرکه رضوی اغلب از نام
معرق تراشان حرم نام و عنوان آورده نشده بلکه بیشتر
درکنار کاشی‌کاران، کاشی‌تراشان و کاشی‌پزان آستانه به
آنان نیز مواجب، انعام و اجرت پرداخت شده است.
در صورتی که پرزحمت‌ترین و کاربردی‌ترین نوع

کاشی‌کاری در اماکن مذهبی به‌خصوص بارگاه منور رضوی، معرق‌تراشی است. در سال ۱۱۵۸ق. در سند ۳۵۷۱۷/۴ به معرق‌تراش رواق دارالسیاده و محراب مسجد گوهرشاد اجرت پرداخت شده و عنوان آن در کنار اسم استاد جعفر کاشی‌تراش آورده شده است.

کتیبه نویسی:

کتیبه در اصطلاح هنری، عبارت است از خطوط درشت و جلی که از روی کاغذ و از دست کاتب به صفحات کاشی منتقل و بر سردرها و دیوارها و محراب‌های مساجد و مکان‌های مقدس و بناهای مهم دیگر قرار می‌گیرد. کتیبه‌نویسی در بناهای تاریخی مذهبی از دیرباز رواج داشته و امروزه هم رونق خود را از دست نداده است. کتیبه‌هایی که از قدمت تاریخی برخوردارند، از جهات مختلفی سنجیده می‌شوند. برای اینکه به مقدار ارزش یک کتیبه پی‌برده شود، باید چند چیز را مورد بررسی قرار داد: اول اینکه کتیبه شامل چه مضامینی است، دوم اینکه قدمت آن چقدر است، سومین مسئله می‌تواند این باشد که نوع مصالح آن چگونه است و یا اینکه در چه شرایط تاریخی، سیاسی و یا به چه مناسبتی و توسط چه کسی ساخته شده است و ... اما یکی از مهم‌ترین معیارهایی که در ارزشمند بودن یک کتیبه قدیمی موردتوجه اهل فن است، هنری بودن آن اثر است. به دیگر سخن، زمانی یک کتیبه تاریخی ارزش چند برابری خواهد داشت، که علاوه بر اینکه از مضامین بلند معنوی و عرفانی در آن استفاده شده، از ظرایف و قواعد هنری در ساخت آن غفلت نشده باشد؛ زیرا کتیبه‌های هر دوره تاریخی، نشان‌دهنده شکوه و عظمت هنری آن دوره یا ضعف هنری آن برهه تاریخی است. کتیبه‌نویسی یکی دیگر از مشاغل است که در اکثر اسناد مربوط به مرمت کتیبه‌ها از آن به‌وفور یاد شده است. در مورد نام استادان کتیبه‌نویس دوره صفویه در کتیبه‌های حرم رضوی، خوشبختانه اغلب کتیبه‌نویسان در انتهای کتیبه‌ها، نام خود را درج کرده‌اند؛ اما در مواردی هم نام نویسنده کتیبه دیده نمی‌شود که این مورد احتمالاً به یکی از دلایل زیر است:

۱ - تعمیرات انجام شده در دوره‌های بعدی منجر به حذف نام کتیبه‌نویس اصلی شده است.

۲ - احتمالاً کاتبان فقط در یکی از چندین کتیبه‌ای که می‌نوشته‌اند، نام خود را درج می‌کرده‌اند و به این ترتیب از تکرار آن خودداری می‌کرده‌اند. اما محمدرضا امامی را می‌توان صاحب بیشترین کتیبه دوره صفویه در مجموعه حرم مطهر دانست. نام این استاد در انتهای

اکثر کتیبه‌ها به صورت‌های مختلف درج شده است. به‌جز محمدرضا امامی، از استادان دیگر، علیرضا عباسی، عنایت‌الله و محمدحسین شریف کتیبه‌هایی برجای مانده است. در این کتیبه‌ها، نام برخی از استادان معمار دوره صفویه نیز به یادگار مانده که به لحاظ شناسایی آنان و آثارشان حایز اهمیت فراوان است. در میان این استادان می‌توان از کمال‌الدین یزدی، محمد شریف ولد عرب معمار شیرازی، شجاع بنا اصفهانی، استاد علی بنا و حسن خادم گیلانی نام برد. هم‌چنین در میان دولتمردان عصر صفوی، در کتیبه‌ها از میرزا احمد عامری امین باشی، علی قباد بیگ ایشیک آقاسی، خواجه صفر گیلانی، محمدکاظم بیگ خادم، عباسقلی خان، نجفقلی خان بیگلر بیگی، آقا محمدباقر بیگ، میرزا شکرالله، خیرات خان و فردی به نام زال، نام برده شده است. این اسامی از جهت شناخت بانیان و حامیان بناهای دوره صفوی مجموعه حرم از اهمیت زیادی برخوردار هستند (سند ۳۵۳۹۳/۵).

تحولی که در کتیبه‌نگاری ایران در دوران صفویه واقع شد، پس از اضمحلال صفویه تداوم یافت و به‌خصوص در دوره قاجاریه به همان سبک و سیاق رشد کرد، به‌طوری که می‌توان کتیبه‌نگاری دوره قاجار را تقلیدی از آثار برجسته کتیبه‌نگاری دوران صفوی دانست. تنها نکته‌ای که شاید بتواند بین کتیبه‌نگاری دوره صفوی و قاجار تمایز ایجاد کند، مضامین کتیبه‌هاست که متناسب با اوضاع سیاسی آن دوره تغییر کرده است. (سند ۱۳۰۲۵/۱) بررسی کتیبه‌های دوره صفویه در مجموعه حرم مطهر امام رضا(ع) نشان می‌دهد که کتیبه‌نگاری دوره صفویه مانند دیگر شاخه‌های هنری یکی از درخشان‌ترین و پویاترین ادوار هنر در کل دوران اسلامی است هنر این دوره به لحاظ سبک نوشتاری و مضامین، نسبت به ادوار قبل متحول شده و هم‌چنین تأثیر بنیادی و اساسی در هنر کتیبه‌نگاری اعصار بعد به‌خصوص عصر قاجار داشته است. (سند ۱۲۶۶۹/۳) در اسناد تعمیرات از فردی به نام «نقاش کتیبه‌ها» نیز یاد شده است که به نظر می‌رسد بعضی از کتیبه‌های مسجد بالاسر مبارک علاوه بر کتیبه‌نویسی و خطاطی، نقاشی رنگ و لعاب نیز شده است. (سند ۲۳۰۱۷/۳۹)

وجود کتیبه‌ها در معماری اسلامی از خصایص بارز و اهمیت فراوان هر بناست. تزئینات کتیبه‌ای معماری اسلامی، نمایشی شگفت از زیبایی‌ها پدید آورده است. از این دست کتیبه‌ها در حرم مطهر رضوی به وفور یافت می‌شود، مانند رواق بزرگ دارالسیاده (سند ۱۳۰۲۵/۱).

سند شماره ۳۵۳۹۳/۵

تاریخ: ۱۱۴۷ ق

استیفانامچه تعمیرات کاشی کاری صحن مقدس عتیق و

نقاشی گنبد مهمانخانه

هو

افتتاح مهمات و معاملات سرکار فیض آثار سنه بارس ٹیل

توجیهات و مقررات

توجیهات

تعمیر

از قرار طومار

مفرد

من ذلك

از قرار استیفانامجات به مهر استاد صالح معمارباشی سرکار به تاریخ سیچقان ٹیل لغایت شش ماهه توشقان ٹیل

۲۴۷ تومان و ۹۱۹ دینار

اجرت

کاشی نصب نمودن صحن مقدس و نقاشی گنبد مهمانخانه

۱۲۹ تومان و ۱۸۶۶ دینار

بنیاء

نقاشی و غیره

۳۱ تومان و ۸۱۴۱ دینار

۹۷ تومان و ۲۷۲۷ دینار

نقاشی به عمل اسماعیل خان اصفهانی جهت گنبد مهمانخانه و ایوانچها مع دروب و پنجره و غیره که بعضی از آن طای اشرفی و برخی طای فرنگی کار شده عن اجرت و مصالح	به عمل استاد جعفر به شرح ایضاً	به عمل استاد علی نقی به تاریخ شهر شوال سنه ۱۱۴۶ لغایت شهر جمادی الثانی سنه ۱۱۴۸
--	--------------------------------	---

۳۰۰ زرع زرعان نیم دو گره	۱۴۴۶ زرع	۲۲۸۶ زرع
--------------------------	----------	----------

۳ باب	و ۲ گره	۶۰۰ گره
-------	---------	---------

۸ عدد		
-------	--	--

۲۶ تومان و ۳۳۹۷ دینار	۲۷ تومان و ۹۳۹۷ دینار	۳۶ تومان و ۸۲۲۹ دینار
-----------------------	-----------------------	-----------------------

جهت درب صحن خیابان سفلا		به عمل استاد صالح به شرح ایضاً
-------------------------	--	--------------------------------

۱۲۸۵ زرع ۲ گره

۱ تومان و ۶۰۰۰ دینار		۲۷ تومان و ۶۶۱۰ دینار
----------------------	--	-----------------------

طسراج

به عمل استاد بدیع به جهت کاشی صحن

۶۳ زرع فی ۴۰۰ دینار

۲ تومان و ۵۷۰۰ دینار

کتب

پوش جهت کتبه سردرهای صحن

۲۷ زرع فی ۵۰۰ دینار

۱ تومان و ۲۵۴۳ دینار

قیمت

خشت کاشی که استادان اصفهانی جهت تعمیر صحن مقدس به عمل آورده‌اند

۹۶ قالب

۳۱ زرع

۱۲۷ تومان و ۹۰۵۱ دینار

[ادامه پشت سند:]

سند شماره ۳۵۳/۶

استاد

استاد

علینقی کاشی‌پز به شرح ایضاً

محمدعلی کاشی‌پز که به دفعات به صحن مقدس آورده از بابت شهر

جمادی‌الاول سنه ۱۱۴۷ لغایت شهر جمادی‌الثانی سنه ۱۱۴۸

۲۰ تومان و ۵۳۱۶ دینار

۹۷ تومان و ۳۷۳۵ دینار

سند شماره ۳۵۶۳۹/۴

افتتاح مهمات و معاملات سرکار فیض آثار سنه ۱۱۷۰

توجیهات

و مقررات

توجیهات

سرکار

فیض آثار

تعمیر				
از قرار طومار به مهر عالیحضرت رفیع منزلت ناظر سمو القدر و امکان و عالی حضرت سرکشیکان و به خط مشرف سرکار و به قید التوام استاد علینقی معمار سرکار و حاجی مهدی سرکار عمارت به تحویلدارى نجابت و رفعت و معالی پناه آقا قدیر فراراش باشی که خودش التوام نمود				
۱۲۵ تومان و ۹۲۲۰ دینار				
اجرت		مصالح		
۵۸ تومان و ۶۰۰۰ دینار		۶۷ تومان و ۳۲۲۰ دینار		
سرکار				
مسجد جامع		۱۰۷ تومان و ۷۶۵ دینار		
اجرت				
۴۸ تومان و ۶۸۸۵ دینار				
۴۶ تومان و ۲۸۸۵ دینار				
استاد		استاد		
علینقی و غیره		۳۲ تومان و ۳۸۷۵ دینار		
استاد		جعفر به موجب قبض		
علینقی به موجب قبض		۱۳ تومان و ۹۰۵۰ دینار		
۱۱ تومان و ۸۷۰۰ دینار		معرق تراش		
نصب نمودن نره آجر بالای ایوان سمت خانه آقا سلیم و بالای چراغخانه و پر و پای ایوان ایضا		سنگ کاری ازاره ایوان ایضا		
۷۵ عدد فی ۱۴۰۰ دینار		۵۰ عدد فی ۱۰۰ دینار		
۱۰ تومان و ۵۰۰۰ دینار		۵۰۰۰ دینار		
۴۵۰۰ دینار		۴۵۰۰ دینار		
۶۰۰۰ دینار		۶۰۰۰ دینار		
۴۵۰۰ دینار		۴۵۰۰ دینار		
معرق تراشی دم ایوان و غیره				
یک زرع و نیم				
۵۷ تومان				
استاد				
صالح اصفهانی به عمل کاشی کاری دور جنبد و غیره از قرار استیفانامچه				
۲ تومان و ۱۸۵۰ دینار				

سند شماره ۳/۳۵۶۳۹

		اســــتاد
گلدسته‌ها		اسحق نقاش به عمل نقاشی ایوان از قرار قبض
		۵۲ نفر فی ۳۰۰ دینار
۵ تومان و ۱۴۵۰ دینار		۱ تومان و ۵۶۰۰ دینار
کهنه	نوعن [دو کلمه ناخوانا]	اســــتاد
۳۷۸ عدد فی ۱۶ عدد زرعی	۹۶۵ عدد فی ۱۶ عدد زرعی	محمد طراح و کتابه‌نویس از قرار قبض
۲۳ رج فی ۴۰۰ دینار و نیم و ۲ گره	۶ رج فی ۷۰۰ دینار	
۹۴۵۰ دینار	۴ تومان و ۲۰۰۰ دینار	۱ تومان و ۶۷۵۰ دینار
میان طاق قرب بالای شبستان ملا عبد ا... و غیره		طراح کتابه‌نویس گلدسته و ساقه جنبد مسجد
		۲۵ نفر فی ۳۵۰ دینار
۲۷۰۰ دینار		۱۰ نفر فی ۵۰۰ دینار
		۸۷۵۰ دینار
		اســــتاد
کهنه	نو	نبی نجار به عمل نجاری پنجره‌های گلدسته‌ها و کلافه ایضا با المقطع مسح بنایی که دو گلدسته و چوب بست گلدسته سمت خانه آقا سلیم از قرار قبض مومی السید
۸۰ عدد	۱۷ عدد	
۵ رج	۵ رج	
۲۰۰۰ دینار	۷۰۰ دینار	۱۱ تومان و ۹۰۰۰ دینار
		اســــتاد
		مهدی نجار و غیره به عمل چوب بست نمودن گلدسته‌ها و ایوان و غیره
		تعمیرات متفرقه از قرار روزنامهچه
		۳ تومان و ۴۹۳۵ دینار
۲ تومان و ۴۰۰۰ دینار		
قفل و حاشیه ایضا به عمل ایضا شرح ایضا		طاق قرب ایوان دارالسیاده به عمل استاد جعفر از قرار قبض
۴ رج		دو رج
۱ تومان و ۲۰۰۰ دینار		۱۰۰۰ دینار
اخراجات چراغخانه قدیم که حال تعمیر نموده از قرار مقطع نامچه استاد علینقی		چهار تکه چوب دم ایوان مناره‌های سوای مسجد از قرار قبض استاد علینقی
۴۰۰۰ دینار		۲۰۰۰ دینار

سند شماره ۳۷۰۹۴/۱

هو

انتظام مهمات و معاملات سرکار فیض آثار و مسجد جامع سنه سیچقان ٹیل

توجیہات و مقررات

مقررات

سرکار فیض آثار

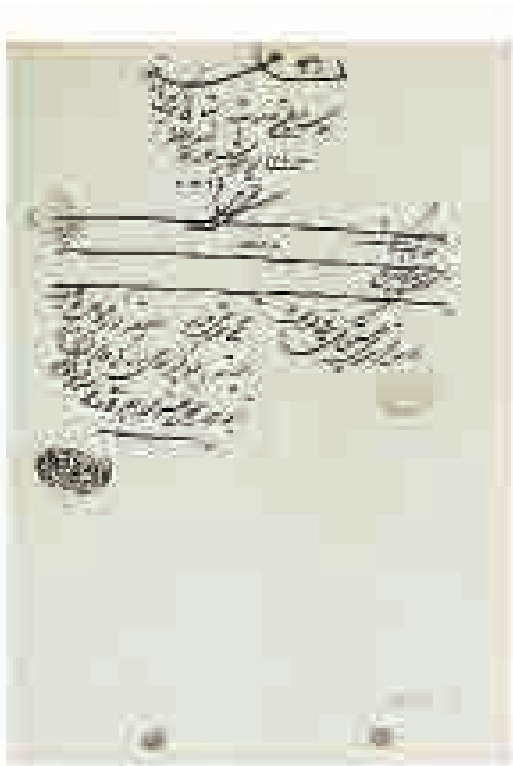
صورت المذکور

استیفانامچات

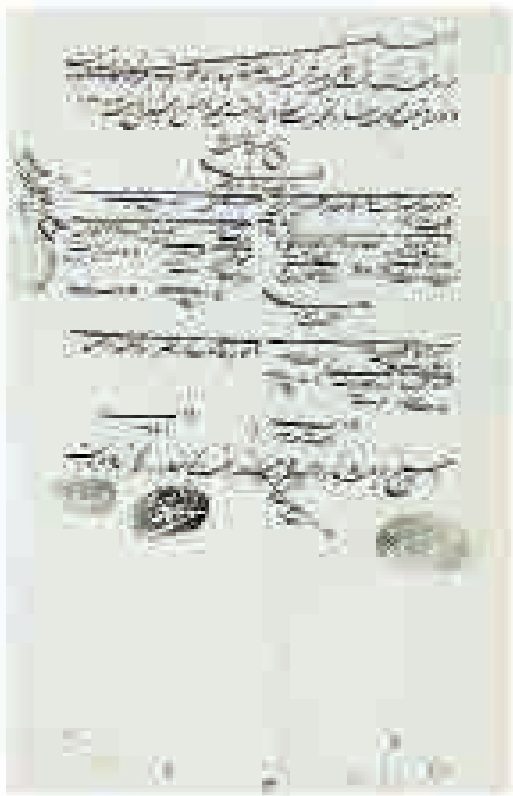
۳ فرد

استیفانامچہ

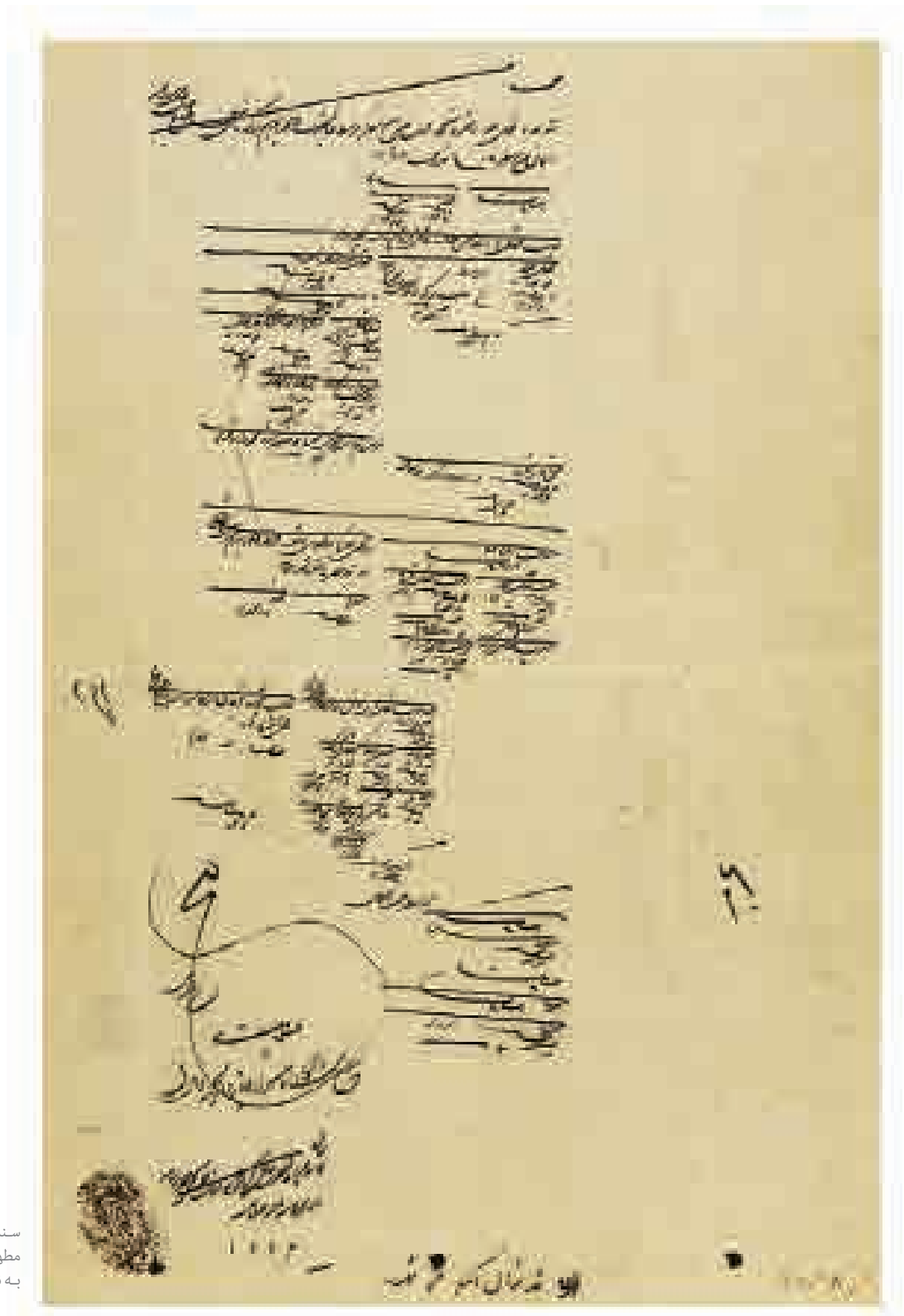
تعمیرات متفرقه سرکار آستانہ مقدسہ از قرار طومار کہ بہ تعلیقہ عالی شان ناظر جلیل القدر سرکار رسید آنکہ استیفانامچہ تعمیرات متفرقه سرکار آستانہ مقدسہ و مسجد جامع کبیر بہ عمل حاجی مہدی سرکار عمارات کہ بنای سرکار کار نمودہ بہ تاریخ شہر ذیحجہ الحرام سنہ ۱۱۵۷ ملاحظہ نمود بہ نحویست کہ در سرکار دیوان دیدہ شد.					
۵۱۲ نادری و ۹۸ دینار					
مصلح			اجرت و غیرہ		
			۲۶۸ نادری و ۴۲۵ دینار		
سرکار آستانہ مقدسہ		اجرت		سنگ	
۴۲۵ نادری و ۱۷۵ دینار		۲۵۲ نادری و ۴۲۵ دینار		۱۶ نادری	
				چوب و تختہ از بابت حاجی مہدی	
				۲۴۳ نادری و ۷۵ دینار	
				تختہ	
				۲۰۰ اصلہ	
				۹۱ اصلہ	
اجرت		گچکاری میان جایگاہہای دور جنبد مبارک		گچکاری بام طاق فوق درب مرصع بہ عمل استاد جبار	
۲۲۴ نادری و ۱۲۵ دینار		۴۰ باب		۵ نادری و ۲۵ دینار	
		سنگ			
		۶۴ زرغ			
		۱۱ نادری			
		۱۲ نادری و ۱۰۰ دینار			
		مصلح			
		۲۵۰ نادری و ۹۲ دینار			
اجرت		مصلح		اجرت	
۶۴ نفر فی ۵۰ دینار		۵ نادری و ۴۰۰ دینار		۲۸ نفر فی ۵۰ دینار	
۶ نادری و ۲۰۰ دینار		۲ نادری و ۴۲۵ دینار		۲ نادری و ۱۰۰ دینار	
		تبادکان		تبادکان	
		سیاہ		سیاہ	
		۳ خرور فی ۱ نادری و ۱۰۰ دینار		۷۵ من	
		۱۰ خرکی فی ۵۰ دینار		۸ خرکی	
		۴ نادری و ۴۰۰ دینار		۱ نادری و ۴۰۰ دینار	
		۱ نادری		۸۰۰ دینار	
گچ مالی و گچری کتابہ فوق درب شمشاد بہ عمل اسناد جبار و استاد حسین					
۵ نادری و ۴۵۰ دینار					
۹ نادری و ۱۰۰ دینار					
اجرت کتبہ نویس					
۱ نفر					
۴۰ زرغ فی ۱ نادری و ۱۰۰ دینار					
۵ نادری و ۲۰۰ دینار					
۵ نادری و ۲۵۰ دینار ۳ نادری و ۲۵۰ دینار ۲۵۰ دینار					
مصلح اجرت فعلہ مصلح اجرت فعلہ					
۱۰ نفر عن گچ ۱۲ نفر فی ۱۰۰ دینار					
۳۵ خرکی					
۳ نادری و ۲۵۰ دینار ۲ نادری و ۱۵۰ دینار ۲ نادری و ۲۰۰ دینار					
تثقیہ نمودن پیش پنجرہ سرسراہای عمارات					
۶ نادری و ۱۵۰ دینار					
۱۷ نادری و ۴۰۰ دینار					
فرش نمودن بام کشیک خانہ سمت پایین پای مبارک					
اجرت مصلح					
فعلہ					
۲۰ نفر					
۱۶۰۰ قالب ۵ خرکی فی ۵۰ دینار ۸ نفر ۲۳ خرکی					
۴ نادری					
۱۱ نادری و ۱۰۰ دینار ۵ نادری و ۱۶ دینار ۱۰۰ دینار ۱ نادری و ۳۰۰ دینار ۲ نادری و ۱۵۰ دینار					

سند ۱۲۰۴۱/۱ رسمیه دفن اموات
درسال ۱۲۳۶ق، قبض تدفین رایگان یکی
ازمنسوبین میرزاعلی اکبرنقاش زرگردرصحن
مقدس جدید(صحن آزادی)

سند ۱۳۰۴۰/۲۶ هزینه های تعمیر گنبد
سقاخانه درسال ۱۳۰۶ق، پرداخت انعام به
میرزانصرالله کتیبه نویس

سند ۴۱۷۹۸/۱ هزینه‌های تعمیر ضريح
مطهر در سال ۱۲۷۴ ق. پرداخت اجرت
به نقاش زرگر آستانه